

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ КОМЕНТАРИ
КЪМ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА СЛАВЯНОБЪЛГАРСКИЯ
И СЛАВЯНОСРЪБСКИЯ ЕЗИК ОТ ПОСЛЕДНИТЕ
ДЕСЕТИЛЕТИЯ НА XVIII ДО СРЕДАТА НА XIX ВЕК**

Найда Иванова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**METHODOLOGICAL COMMENTS UPON THE INVESTIGATION
OF THE SLAVENO-BULGARIAN AND SLAVENO-SERBIAN
LANGUAGES FROM THE LAST DECADES OF THE 18TH
CENTURY UNTIL THE MID-19TH CENTURY**

Nayda Ivanova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

In this article the possibilities for applying the comparative approach in investigating the Slaveno-Serbian and Slaveno-Bulgarian types of literary language of the time of Serbian and Bulgarian Revival are examined. I outline the necessity of providing a complex analysis of the extralinguistic and intralinguistic factors, which determine the functioning of the aforementioned types at the first stage of shaping the national identity of the two nations while anticipating the ideas of the Enlightenment in both Serbian and Bulgarian cultures.

Key words: Slaveno-Bulgarian language, Slaveno-Serbian language, mixed types of literary language

Обособяването на славянобългарския и славяносръбския период в прехода между края на Средновековието и началото на Новото време е съществена типологическа особеност в изграждането на съвременните книжовни езици на българи и сърби. По-последователното използване на възможностите на съпоставителния метод при изследването на славянобългарския и славяносръбския книжовноезиков тип би открило някои все още недостатъчно проучени специфики на техния генезис и функциониране като инструменти за усвояването на идеите на Просвещението в условията на начално формиране на българската и сръбската национална идентичност.

Тук ще бъде обърнато внимание на два типологически релевантни аспекта за характеризиране на въпросните книжовноезикови типове: техния функционален статус в писмената практика и принципите на вътрешна организация на съставлящите ги езикови елементи от различен произход.

1. Функционален аспект

1.1. Идентифицирането на книжовноезиковите типове в българската и съответно – в сръбската писмена практика от епохата, както и определянето на техния функционален статус, поставя определени общотеоретични проблеми, които не са намерили своето окончателно решение.

В изследванията върху историята на сръбския книжовен език за времето от втората четвърт на XVIII до първите десетилетия на XIX в. се установява наличието на няколко книжовноезикови типа – сръбскославянски (сръбска редакция на старобългарския език), рускославянски (черковнославянски), славяносръбски и народен (срв. например Младенович 1989). След краткотрайния период на интегрирането им в писмената практика се създава ситуация с по-продължително времетраене, която се характеризира с тяхното паралелно съществуване и взаимодействие. Така най-значимите книжовници от началото на разглеждания период – Й. Раич и З. Орфелин – се изявяват *едновременно* като основоположници и на рускославянското, и на славяносръбското направление, допринасяйки с определени свои съчинения за утвърждаването и на народната говорна основа. При понататъшното формиране на стиловете на новия книжовен език също не се наблюдава еднопосочно развитие в посока от черковнославянски през славяносръбски към народен, а смесено и хронологически нерегламентирано включване на различни по произход системи. Например историографският стил в сръбския книжовен език възниква на сръбскославянско-черковнославянско-руска езикова основа (П. Юлинач, 1765; Зах. Орфелин, 1772; Й. Раич, 1794, 1795), след което е публикувана историята на Д. Давидович (1821) на шумадийско-войводинска говорна основа (Младенович 1988), а най-късно излиза славяносръбската история на М. Видакович (1833).

Изследванията върху българския книжовен език от разглеждания период също потвърждават не поетапното, а паралелното функциониране на няколко книжовноезикови типа в писмената практика, определяни като среднобългарски, черковнославянски, език на дамаскинската книжнина на народна говорна основа (Велчева 2001), славя-

нобългарски и народен. Така при формирането на историографския стил в най-ранните съчинения на Паисий и йеросхимонах Спиридон се налагат особеностите на славянобългарския книжовноезиков тип (Иванова 2012: 85 – 92, Тошева 2013); специално внимание заслужава относително широкото разпространение на преработката на раздела за българската история от съчинението на Й. Раич, направена от Ат. Нескович на славяносръбски език, която претърпява три издания между 1801 и 1811 г. поради големия интерес на българските читатели (Цанев 1989: 89 – 95); към средата на XIX в. се стига до почти едновременно публикуване на исторически текстове, от които единият се отличава с по-изразено присъствие на народните особености (преработката на Раичевата история от П. Сапунов, 1844), в другия по-ясно се очертава нормиращата роля на черковнославянския език („Царственика“, 1844, на Хр. Павлович – Гудшмит 1979); по същото време (1847) излиза и съчинението на Захари Княжески на новобългарска говорна основа.

Първоначално сръбската ситуация е по-близка до концепцията на Ломоносов за трите стила поради ангажирането на руските държавни и църковни институции с организираното въвеждане на черковнославянския и руския език в сръбското образование, докато влиянието на средновековния сръбскославянски език (книжовниците от манастира Рача) е относително ограничено. В българския език през аналогичния ранен период от втората половина на XVIII в. е по-изразено присъствието на утвърдилата се предвъзрожденска практика на паралелното съществуване на среднобългарската и черковнославянската традиция заедно със смесения книжовноезиков тип на народна основа на дамаскинската литература (Велчева 2001). В последвалото развитие и при българи, и при сърби двата смесени книжовноезикови типа – славянобългарски и славяносръбски – функционират едновременно с традиционни и народни говорими книжовноезикови типове, без в употребата им да се наблюдава строга функционална диференциация или хронологическа последователност.

1.2. В рамките на така формираните типове писмена практика би било необходимо допълнително да бъде проучен проблемът за формите и механизмите на *черковнославянското и руското книжовно влияние*. По-конкретно за историята на българския книжовен език възникват някои проблеми от терминологично и общотeorетично естество.

1.2.1. Например в литературата се коментира идеята на П. Филкова за наличието на „българска разновидност на черковнославянския език“, представена в историческите съчинения до началото на XIX в.,

която според авторката се отличава с „проникването на много допълнителни български езикови средства (топоними, антропоними, хидроними, реалии, *аналитични форми, заемки от турски език* (к. м. – Н. И.) и т. н.“. Доколкото въпросната разновидност се разглежда като резултат от „дестабилизирането“ на черковнославянската норма, като неин аналог се споменава и славяносръбският език (Филкова 2002: 26). В случая обаче между така въведения термин и неговата дефиниция се наблюдава известно несъответствие. От една страна, названието „българска разновидност на черковнославянския език“ по-скоро би означавало фонетичната адаптация на черковнославянския език, използван с богослужебна цел в българската говорима среда, т.е. придаването на българска звукова стойност на графемите от черковнославянската азбука, които означават звукове, специфични за руско-украинската църковно-богослужебна ортоепична норма. В този смисъл разглежданата разновидност би могла да се определи като български аналог на това, което П. Джорджич и Ал. Младенович определят като „сръбска редакция на руската редакция“ (Младенович 1989: 38), а проучването на въпросната българска разновидност би имало особено значение в рамките на изследването на правописната проблематика от епохата, както и за изработването на адекватни и единни критерии при транскрибиране на текстове от първата половина на XIX в.

От друга страна, приведената дефиниция на П. Филкова за българската разновидност всъщност се отнася не до черковнославянския език, а до смесения книжовноезиков тип, който както самите книжовници, така и историците на езика назовават „славянобългарски“ (срв. използването именно в този смисъл на коментираните две названия като синонимни и в най-новата история на българския книжовен език от Д. Иванова, както и от Ат. Тошева: Иванова 2012: 90 – 92; Тошева 2010: 219).

1.2.2. Същевременно по-подробно книжовноезиково проучване заслужава и проблемът за *видовете литература на черковнославянски и руски език*, която се разпространява в България и Сърбия като обект на превеждане и преработка, както и нейната съотнесеност спрямо оригиналните съчинения на черковнославянски език, написани от българските и сръбските книжовници (за сръбския език проблемът е поставян в трудовете на Б. Унбегаун, Ал. Младенович, Н. Толстой и др., но също се нуждае от по-нататъшна конкретизация).

По отношение на българското книжовноезиково развитие е от значение да се обособят, от една страна, литургичните текстове, а от друга страна – текстове от различни „високи“ стилови подсистеми на

украинския и руския книжовен език от XVII – XVIII в., в които се отразява процесът на секуларизация, като сред последните биха могли да се очертаят две основни групи:

1) широко разпространената сред южните православни славяни *ораторска проза*, формирана в украинските, а по-късно утвърдена в руските православни центрове през XVII – XVIII в. (съчиненията на Дмитрий Ростовски, Стефан Яворски, Теофан Прокопович, Геденон Криновски) (срв. Боева 1985), която по своеобразен начин съчетава особеностите на полско-латинската с византийската омилетична традиция, отличавайки се със своята полемична насоченост, изострена чувствителност към реалния живот и проблемите на паството, многопластова барокова стилистична структурираност, включваща сложна система от метафорични и символни представи, обработен синтаксис, в който латинското влияние се съчетава с „плетение словес“ (например известен е преводът „Мач духовни“ на проповедите на Черниговския епископ Лазар Баранович, направен от Гаврило Стефанович Венцлович през 1736 г.; влиянието на въпросната реторична традиция върху стила и езика на Й. Раич, който завършва Киевско-Могиланската академия; ролята на едно от московските издания на *Пролога*, както и „Собрания разных поучительных слов“ (1760), чийто автор е Геденон Криновски при написването на „Първия видински сборник“ от Софроний Врачански – срв. Инокентий (Павлов) 1989: 668 – 670);

2) *историческа литература*, отразяваща особеностите на историографския стил на руския книжовен език (срв. руските преводи на „Царството на славяните“ от Мавро Орбини, направен от сърбина Сава Владиславич (1722), както и на „Деяния церковная и гражданская ...“ (1719) от Цезар Бароний като извори за съчиненията на Й. Раич, Паисий Хилендарски, йеросхимонах Спиридон).

На базата на приведените, както и на редица други общоизвестни факти от аналогичен характер би било оправдано да се направи разграничение между влиянието на черковнославянския и на руския книжовен език от предпушкиновата епоха, от една страна, и по-късното влияние на съвременния руски език през втората половина на столетието, от друга страна. Същевременно предприемането на евентуално съпоставително изследване на въпросното по-ранно черковнославянско-руско влияние в двата южнославянски езика предполага да се установят спецификите в структурното и стилистичното взаимодействие между източно- и южнославянските системи в българската и сръбската писмена практика на основата на продуктивните идеи на Б. Унбегаун в тази област (Унбегаун 1995).

В контекста на казаното дотук би било необходимо да се проучи комплексно ролята на религиозно-поучителната литература в началната фаза на славянобългарския период, особено на *проповедта*, за формирането на стилистичната система на новобългарския книжовен език. Именно религиозно-поучителните текстове от епохата отразяват в най-голяма степен спецификите на българската езикова ситуация, които не могат да бъдат реконструирани от други източници. В това отношение фундаментално значение имат проповедите на Софроний Врачански, чиято дейност по своята мащабност и оригиналност в много отношения е аналогична на дейността на Гаврило Стефанович Венцлович (Павич 1991), но изиграва значително по-съществена роля за българското книжовноезиково развитие. Следвайки не само езиковите и стилистичните конвенции на дамаскинската книжнина (Велчева 2003), но и бароковите черковнославянски омилетични образци от украинско-руски произход, проповедите на Софроний се отличават с голямо тематично разнообразие (и в това отношение книжовникът е продължител на традицията, положена от Йосиф Брадати) – той разглежда етически, теологически, философски, натурфилософски, образователни, етноложки, политически, социални теми; владенето на особеностите на източнославянската барокова проповед предоставя на книжовника изключително богат запас от лексикални, синтактични и прагматични образци за изразяване на абстрактни значения и отношения, за постигане на диалогичност, полемичност на изказа, поддържане на вниманието на слушателя, използвани от него като модели, в които влива субстанцията и структурния потенциал на народния език. В тези проповедни текстове се разпознават първообразите и на определени възрожденски жанрове – басня, публична реч, публицистика, предговор. Книжовникът по-рядко прибегва до жанрово и тематично мотивирана смяна на регистрите, а по-често – до смесване на различни по произход езикови средства, в което се разпознават механизмите на генезиса на славянобългарския книжовноезиков тип.

1.3. Без да се омаловажава необходимостта от по-подробно проучване на черковнославянско-руското влияние в книжовноезиковите процеси, един от ключовите проблеми за характеризирането на смесените писмени практики от разглеждания период се свежда до установяването на *принципите на функциониране на паралелно съществуващите книжовноезикови типове*. Появата на оригинални проповедни, поетични, исторически, граматически и др. съчинения, които могат да бъдат написани на народна, смесена или традиционна езикова основа в рамките на една и съща тематична сфера, жанрова

форма, както и в творчеството на един и същ автор (напр. Неофит Рилски, Неофит Бозвели), се очертава като същностна особеност на разглеждания период в развитието на двата езика. При интерпретацията на въпросния тип писмена практика съществува терминологична неустановеност. Така например едва ли би било подходящо да се употребява терминът диглосия, нито в неговото значение, прието в англоезичната социолингвистична традиция, нито според разбирането за него в диахронните славистични изследвания на средновековните книжовни езици на източните и южните славяни (напр. Ивич 1998: 28 – 30), тъй като контактуващите генетически родствени книжовноезикови типове не са строго функционално специализирани.

Вероятно би било оправдано за разглеждания период да се приеме съществуването на **специфична разновидност на книжовния език** (имаща впрочем немалко аналози в предвъзрожденското развитие на редица славянски книжовни езици), която е съставена от **няколко книжовноезикови типа**. Доминиращ в съответните конфигурации е **смесеният книжовноезиков тип**. В неговото функциониране се проектира спецификата на националните идентификационни процеси при българи и сърби през първата половина на XIX в., които протичат на няколко нива – общославянско, южнославянско, европейско, собствено национално, т.е. чрез успоредното съществуване на повече културни модели в съзнанието на носителите на съответните езици, всеки от които се характеризира със специфична вербална реализация. Именно ролята на смесения книжовноезиков тип в осъществяването на социалното сцепление на общността според нови принципи, съзвучни с модерните европейски ценности, необходимостта той да бъде едновременно престижен и разбираем, определят начина на взаимодействието му с останалите книжовноезикови типове, целящо придобиването на богати езикови ресурси за въздействие върху общественото съзнание, за изграждане на много по-мощна и структурно усложнена система от функционални стилове в сравнение с предходния период.

Във връзка с това би следвало по-точно да се прецизира самото ключово понятие **книжовноезиков тип**, особено по отношение на някои други книжовни разновидности. Така, от една страна, би било оправдано да се разграничи *черковнославянската и руската оригинална литература*, разпространявана в България и Сърбия, която се преписва или използва в определени ситуации, като по този начин южнославянските книжовници усвояват нейните формални и стилистични особености (не само чрез кодификационните пособия, но и на

принципа на т. нар. от Н. Толстой текстологична кодификация). От друга страна, би имало основание да се обособят и системно да се проучат *преработките* на въпросната литература, както и *оригиналните черковнославянско-руски текстове*, създадени от носители на българския и сръбския език. Именно втората група съчинения би трябвало да се разглеждат като принадлежащи към *черковнославянско-руския книжовноезиков тип* в българския и сръбския книжовен език (и не като българска или сръбска разновидност на черковнославянския език, тъй като са част от съответните секуларизиращи се книжовноезикови модели) (имат се предвид черковнославянските поетични текстове на Неофит Рилски и Неофит Бозвели, предговорът към черковнославянската христоматия на Неофит Рилски и под.).

От изтъкнатото дотук следва, че славянобългарският и славяносръбският период в тяхната „зряла“ фаза представят един специфичен еволюционен модел, при който не се наблюдава ясно обособена смяна на различни типове писмена практика. Всъщност се осъществява *едновременна реализация* на книжовноезиковите типове и като самостоятелни системи, и във вид на отделни техни компоненти/подсистеми при формирането на смесения книжовноезиков тип. Установената от Ал. Младенович тенденция към все по-последователното доминиране на народната говорна основа в славяносръбския език (Младенович 1989: 93) се проявява и в славянобългарския език. В случая обаче би следвало да се обърне внимание върху обстоятелството, че говоримият език се въвежда в книжовна употреба и се интелектуализира до степен, в която придобива потенциала самостоятелно да изгради нова книжовноезикова система и структура от съвременен тип *именно в рамките на смесената писмена практика*. Този процес се финализира около средата на XIX в., когато останалите книжовноезикови типове окончателно се маргинализират.

Следователно тезата за утвърждаването на народната основа като главна тенденция в нормализационните процеси през възрожденския период би следвало да се конкретизира, като в посочения процес се обособят *две фази* – *първата*, при която народната основа като такава се утвърждава *в рамките на смесените книжовноезикови типове* приблизително до средата на XIX в., и *втората* – до края на века, когато въпросната тенденция обхваща писмената практика в цялост, а в процеса на вътрешноструктурната стабилизация на нормата наново се развива функционално-стилистичният потенциал на книжовния език, който вече е придобил основните признаци, за да функционира като инструмент на доизграждащата се национална култура. Приемаме нап-

равеното уточнение за напълно необходимо като отправна точка за по-адекватното разбиране относно генезиса на съвременните книжовноезикови норми, както и за осмислянето на особената значимост на смесените книжовноезикови типове в това отношение.

2. Особенности на смесените книжовноезикови типове

В рамките на разглежданата тема и в контекста на установения еволюционен модел, характерен за славянобългарския и славяносръбския период, възниква и въпросът за *методите за изследване* на смесените книжовноезикови типове.

В по-ранните фази от развитието на науката за книжовния език и славянобългарският, и славяносръбският са определяни по сходен начин – като ненормирана писмена практика, на която се оспорва дори и статусът на книжовноезиково явление поради несистемната/механичната употреба на различни по произход езикови средства. Доколкото са установявани определени зависимости на езика на текстовете от образоваността и личните вкусове на автора, жанра и тематиката, те са тълкувани предимно като проявяващи се паралелно с въпросната езикова непоследователност.

В сръбската наука повратен момент в преодоляването на посочената позиция е дейността на Новосадската школа, създадена от Ал. Младенович. В историята на българския книжовен език заслугата за предприемането на системни задълбочени проучвания върху езика на редица емблематични автори от епохата принадлежи на Л. Андрейчин и кръга от негови ученици и последователи. Вследствие на това съвременната наука разполага с обемна и стойностна информация за употребените от българските и сръбските книжовници традиционни и говорими черти, описани според единни формално-структурни критерии, като същевременно се обособяват т.нар. хибридни езикови особености и цялостно се осветляват процесите в правописа.

И в българските, и в сръбските изследвания обикновено се прилагат описателни методи, основаващи се на *историческо-генетични критерии*, които са утвърдени в сферата на историческата граматика и описателната граматика на съвременните книжовни езици. Въпросните методи се основават на концептуалната представа за *хоризонталната сегментация* и организация на елементите, съставляващи езиковата система, намерила метафоризиран израз в термина „езиково ниво“ (фонематично, морфонематично, морфологично, морфосинтактично, синтактично и т.н.). Типичен пример в това отношение са граматичните описания както на отделни етапи от историята на съответ-

ните езици, така и на съвременните книжовни езици, като последните, със или без уговорка, често се използват в сравнителните и типологичните анализи като заместители на съответния език по принцип.

Същата представа е пренесена и в проучванията върху смесените книжовноезикови типове, вследствие на което се постига идентифицирането по езикови нива на особеностите на даден текст, систематизирани според техния произход (в конкретните два случая това най-общо са черковнославянският език, местните средновековни традиции и съответните говори и диалекти). Прилагането на подобен подход е *несъмнено необходимо и основополагащо* за изследването на смесените книжовноезикови типове, още повече че става дума за взаимодействие между генетически родствени системи, което в значителна степен определя спецификата на чисто формалните особености на славянобългарския и славяносръбския език.

Посочената общотеоретична концепция се консолидира и поради утвърденото в славистиката разбиране на Пражката школа за основните признаци на книжовноезиковата норма – относителна унифицираност, еластична стабилност, общозадължителност, които обаче се отнасят до функционирането на съвременните славянски книжовни езици. Доколкото на така представените критерии отговарят вече формираните книжовни норми (в разглежданите тук два случая – от средата на XIX в. нататък), то варирането на различни по произход езикови средства в славянобългарската и славяносръбската писмена практика преди осъществяването на „трайното и необратимото начало на основните процеси в областта на лексиката, морфологията и фонетиката“ на народна основа (според сполучливата формулировка на Хр. Първев – Първев 1981: 139) предопределя маркирането на разглежданите книжовноезикови типове със знак минус по отношение на пражката концепция за книжовна норма.

В случая би следвало да се вземе предвид обстоятелството, че отсъствието на относителна вътрешносистемна стабилност на смесените книжовноезикови типове се дължи на факта, че те не са формирани вследствие на по-продължителна еволюция, а са резултат от намета на екстралингвистични фактори, които се отличават с много висока степен на интензивност. В българската и сръбската историческа ситуация през разглеждания период става наложително книжовният език максимално бързо да изгради необходимите ресурси, за да се включи в процеса на стабилизирането на съответната разпадаща се етносоциална общност чрез утвърждаването на различна ценностна система и поведенчески модели. Възприемането на модерната езикова

идеология, предполагащо изграждането на изцяло нов функционален модел на книжовния език, подтиква книжовниците да използват всички достъпни езикови регистри в своята нормотворческа дейност, съчетавайки структурно несъвместими форми – т.е. развива се онзи вид смесеност на писмената практика, който предизвиква негативна оценка от генетична гледна точка. В този смисъл системното прилагане на лингвопрагматичния, дискурсия и лингвостилистичния подход, в който е заложена концепцията за *вертикалната йерархизация на езиковите средства* в зависимост от целите на употреба на езика в процеса на комуникация, би могло да осветли важни моменти от механизмите на функциониране на смесените книжовноезикови типове.

Ако изследователските търсения се насочат към извеждането на славянобългарския и славяносръбския книжовноезиков тип от парадигмата на историческата и описателната граматика и се фокусират върху установяване на реалните закономерности на тяхното функциониране във възрожденския дискурс, биха се преодолели и някои рестриктивни практики на генетичния подход. Например в представянето на езика на книжовниците до средата на XIX в. в „Историята на новобългарския книжовен език“ от 1989 г. (ИНБКЕ) не се вземат предвид нито самостоятелните текстове, нито фрагментите в съчиненията, които са написани на черковнославянски език, като заглавия, библейски цитати, молитви и др. Какъв смисъл обаче би имала за възрожденския читател например книгата „Различна поучителна наставления“ (1819) от Йоаким Кърчовски, в която се съдържат евангелски цитати на черковнославянски език и *толкования* (обяснения на народен език), ако се премахнат евангелските цитати; ако от „Поканата за издаване на Неделника“ отпадне първият абзац, представящ бароково обръщение към потенциалните спомоществователи; ако от „Христоматия славянскаго языка“ (1852) на Неофит Рилски се игнорира предговорът; може ли да бъде изключена от книжовноезиковата история на ранната възрожденска поезия „Одата за Софроний“? При коментирането на случаите на паралелно съществуване на черковнославянски и народни черти в ИНБКЕ отстраняването на традиционните елементи се оценява положително – приема се, че по този начин книжовниците „се освобождават“ от тях и се доближават до народната говорна основа; смесените (хибридни) езикови форми, които рядко са обект на анализ, също се възприемат като нежелателни, а обобщаващите изводи за езика на всеки конкретен автор се съсредоточават върху посочването на приноса му за утвърждаването на едни или други особености на *съвременната* книжовна норма.

Всъщност чрез спазването на приведените рестрикции се пропуска възможността да се изследват различните типове автентичен възрожденски дискурс, в който именно чрез паралелната и смесената употреба на цялостни традиционни и говорими книжовноезикови типове или на техни подсистеми се създава специфичната среда на съотнасяне на лексикално-семантичните, словообразователните, граматичните и синтактичните модели на контактуващите системи, без която в един последвал етап не би могла да се формира единна съвременна книжовноезикова норма.

Следователно досегашните проучвания върху книжовноезиковото развитие през разглеждания период осигуряват стабилна основа, за да се пристъпи към написване на историята на стиловете през първата половина на XIX в. (значително по-цялостно са проучени аналогичните процеси през втората половина на XIX в – вж. ИНБКЕ, „Историята на новобългарския книжовен език“ на Р. Русинов, както и най-новата „История“ на Д. Иванова, в която ключовите проблеми в тази област се обобщават и преосмислят на базата на най-новите изследвания). С помощта на методите на стилистичен, прагматичен и дискурсен анализ биха могли да бъдат обхванати и анализирани системните отношения между всички типове писмена практика с оглед на тяхната стилообразуваща функция.

Предварителните наблюдения показват, че в текстовете *последователно* се прилагат две основни *стратегии*, които са неприемливи от структурно гледище, но имат ключово значение за функционирането на смесените книжовноезикови типове: 1) *смесена употреба* на народни и традиционни фонетични, морфологични, морфосинтактични особености и синтактични модели и 2) *формално дублиране* при изразяване на дадено граматично или лексикално значение. Въпросните стратегии очертават двете страни на един и същ езикотворчески процес: 1) *отпадане* на определени семи от лексикалното или граматичното значение на съответните езикови единици *при изключването им от системите на техния произход* и 2) *придобиване* на нови семи при взаимодействието на същите тези езикови единици с елементи от други езикови регистри вследствие на *включването им в смесения книжовноезиков тип*. Посочените два типа взаимодействия представят *основна стилистична стратегия, целяща легитимирането на говоримите средства във „високя“ контекст*, чрез което се разширяват възможностите за съчетаемостта им, както и за усложняване на тяхната лексикална или граматична семантична структура. По този начин те получават предимството да бъдат едновременно и разбирае-

ми, и престижни, което им осигурява шанса за надмощие в езиковата конкуренция. Същевременно, встъпвайки във взаимодействие с народно-разговорните особености, *традиционните средства губят своя статус на каноничен авторитетен образец, отваряйки се към цяла поредица от структурно-семантични трансформации, вследствие на които от единици на сакралния език се преобразуват в единици от интелектуализирания пласт на националния книжовен език.* Стилите фактори имат нормообразуващо въздействие до момента на достигане на *вътрешносистемното стабилизиране на народните езикови елементи* в писмената практика. Следва да се отбележи, че при изследването на тези процеси особено значение имат не само синтактичните развойни тенденции, но и тенденциите в сферата на структурата на текста, на които в досегашната научна литература все още не е посветено подобаващо внимание.

Извод

Съпоставителният анализ на историята на българския и сръбския книжовен език от средата на XVIII до средата на XIX в. би могъл да допринесе за по-детайлното установяване на еволюционните модели в книжовноезиковото развитие на двата народа. Налага се изводът, че през разглеждания период биха могли да се обособят три основни фази:

1) В началния етап на формиране на смесените книжовноезикови типове българското и сръбското развитие се различават в няколко отношения. Преди всичко се наблюдава по-продължителна и устойчива традиция на смесената писмена практика на народна основа в българския език, представена от дамаскинската книжнина. Едновременно с това се проявява и различният статус на традиционните писмени практики – в сравнение с ограниченото участие на *сръбската редакция на старобългарския книжовен език*, присъствието на *среднобългарското книжовно наследство* е значително по-силно, като неговото съхраняване се постига главно чрез самостоятелната преписваческа дейност и в рамките на дамаскинските сборници от XVII – XVIII в. От друга страна, разпространението на *черковнославянската и руската книжнина* в България от XVII в., подпомогнато от проникването на печатните книги, не е така интензивно, както в Сърбия, където се стига до организираното усвояване на въпросния език чрез рускославянските училища в Сремски Карловци. Същевременно активното участие на черковнославянския и руския език в нормализационните и кодификационните процеси в българското развитие е по-продължително.

2) През средната фаза славянобългарският и славяносръбският достигат до най-голяма степен на сходство в своето функциониране, поемайки доминираща роля по отношение на другите книжовноезикови типове като главни инструменти, чрез които се осъществява сложният трансфер на европейските културни ценности. Това е периодът на зараждане на светската художествена проза и поезия, историографията, учебната, филологическата, научнопопулярната литература, периодиката, първите библейски преводи, като смесените книжовноезикови типове адекватно изпълняват своята функция да променят мисловните нагласи и ценностната ориентация на етносоциалните общности, които обслужват.

3) През третата, последна фаза на утвърждаването на народната говорима основа в двата смесени книжовноезикови типа настъпват съществени изменения в еволюционните модели на българския и сръбския книжовен език. От една страна, контактите между носителите на различни диалекти на българския език, както и взаимодействието между западнобългарски и източнобългарски говорни особености в писмената практика протичат невъзпрепятствано в рамките на една социокултурна ситуация, която е относително сходна за преобладаващата част от етносоциалната общност в границите на Османската империя. От друга страна, носителите на сръбския език населяват две империи – Хабсбургската и Османската, в пределите на които доминират два вида култура – от градски и от селски тип – със съответните различни визии за книжовен език, който да обслужва формиращата се нация (Ивич 1998). Именно сблъсъкът между тези две визии довежда до по-радикалното ограничаване на постигнатото от войводинската интелигенция в периода на Просвещението и налагането на романтичния „плебейски“ модел на Вук Караджич. За втори път в сръбското книжовноезиково развитие след проникването на черковнославянско-руското влияние се проявява специфичният тип интервениране на определени екстралингвистични фактори, което има не надграждащо, а частично деструктивно въздействие върху процесите на нормообразуването. Това обстоятелство определя възникването на често изтъкваните разлики в по-нататъшното развитие на двата книжовни езика. Най-ясно се очертават спецификите по отношение на съдбата на традиционните елементи в лексикалната сфера. Красноречив пример в това отношение може да бъде издаденият през 2004 г. сборник „Против Вука“, в който са събрани текстове на представители на войводинската градска интелигенция от XVIII – XIX в. Към сборника е приложен „Речник на по-малко познатите думи“, които в по-голямата

си част са от черковнославянски и руски произход и не се употребяват в съвременния сръбски език, докато в българския език влизат в състава на терминологичната и абстрактната (вкл. и книжна) лексика (например: *благодравије* – пристойност, уљудност; *благополучије* – среќа, добробит; *веществен* – стваран, материјалан, прави; *вниманије* – пажња; *вопрос* – питање; *добродетель* – врлина; *забвеније* – заборав; *изобретеније* – проналазак; *мњеније* – мишљење; *начинаније* – подухват; *невежа* – незналица; *ненавистан* – мрзак, гадан; *нрав* – карактер, природа; *нравоученије* – морална поука; *обстојателство* – прилика, ситуација; *писател* – писац; *плодородије* – плодност; *полза* – корист; *противоборство* – сукоб, *разновидност* – врста; *скудоумије* – незнање; *следствије* – последица; *тјажест* – тешкоћа; *умозрителност* – способност размишљања) (Йованович, ред., 2004: 397 – 403).

Далеч не така очевидно и значително по-слабо е изследвано влиянието на смесените книжовноезикови типове върху формирането на синтактичната норма на съвременния български и сръбски книжовен език (в този смисъл елиминирането на определени причастни форми и конструкции от писмената практика при утвърждаването на Вуковия книжовноезиков модел и кодифицирането на аналогични форми в българския език е наистина съществена особеност, но това не изключва необходимостта от осъществяването на цялостни, системни проучвания на нормализационните процеси в сферата на синтаксиса на двата езика). Така например без влиянието на Раичевата „История“ трудно би могла да се обясни високата синтактична обработеност на историята на Дим. Давидович в една толкова ранна фаза от утвърждаването на народната говорна основа в историографския стил (1821), нито пък сложната текстова и синтактична структурираност на проповедите в „Първия видински сборник“ на Софроний Врачански би могла адекватно да се изтълкува, без да се вземе предвид, че книжовникът е познавал съчиненията на Гедеон Криновски. Въпреки че все още не могат да се направят сигурни изводи, предварителните наблюдения показват, че някои от досегашните твърде непълни представи за фазите и механизмите на синтактичната интелектуализация, осъществяващи се в писмената практика на двата народа през XIX в., със сигурност ще бъдат допълнени и подложени на преосмисляне.

ЛИТЕРАТУРА

- Боева 1985:** Боева, Л. Русская литература XVIII века и болгарское Возрождение. // Л. Боева. *Проблемы русской литературы XI – XVIII веков*. София: Наука и изкуство, 1985, 330 – 376.
- Велчева 2001:** Велчева, Б. Дамаскините от XVII в. и началото на новобългарския книжовен език. // *Paleobulgarica / Старобългаристика*, XXV, 2001, № 4, 64 – 81.
- Велчева 2003:** Велчева, Б. Художествени изразни средства в дамаскините от XVII век и началото на новобългарския книжовен език. // *Paleobulgarica / Старобългаристика*, XXVII, 2003, № 2, 32 – 52.
- ИНБКЕ 1989:** *История на новобългарския книжовен език* [отговорни редактори: Е. Георгиева, Ст. Жерев, В. Станков]. София: Издателство на БАН, 1989.
- Иванова 2012:** Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език. Лекционен курс*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.
- Ивич 1998:** Ивић, П. *Преглед историје српског језика* [Целокупна дела Павла Ивића, Том VIII. Приредио Александар Младеновић]. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Инокентий (Павлов) 1989:** Археографические и источниковедческие заметки о рукописях святителя Софрония, епископа Врачанского, публикуемых в настоящем сборнике. // Св. Софроний епископ Врачански. *Катехизически, омилетични и нравоучителни писания. Из ръкописното наследство на светителя* [По инициатива и под редакцията на Врачанския митрополит Калиник]. София: Синодално издателство, 1989, 649 – 695.
- Йованович, ред. 2004:** *Против Вука. Српска грађанска интелигенција 18. и 19. века о језику и његовој реформи*. Приредио Мирослав Јовановић. Београд: Стубови културе, 2004.
- Младенович 1988:** Младеновић, А. Напомене о језику „Историје српског народа“ (1821) Димитрија Давидовића. // *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. № XXXI/2, 1988, 65 – 75.
- Младенович 1989:** Младеновић, А. *Славеносрпски језик. Студије и чланци*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1989.
- Павич 1991:** Павић, М. *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма. Класицизам*. Београд: Нолит, 1979.
- Първев 1981:** Първев, Хр. Хилядолетен книжовен език. // Вл. Георгиев, Ив. Илчев, Ив. Добрев, Т. Бояджиев, П. Пашов, Ст. Брезински, Хр. Първев. *Българският език – език на 13-вековна държава*. София: Народна просвета, 1981, 128 – 171.

- Тошева 2010:** Тошева, Ат. К типологической характеристике славяноболгарского языка второй половины XVIII – начала XIX века. // *Научни трудове*, Том 48, кн. 1 – *Филология*. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 2010, 214 – 221.
- Тошева 2013:** Тошева, Ат. Структурно-функционален статус на славянобългарския език („История во кратце о болгарском народе славенском“ на йеросхимонах Спиридон. // *Езици на паметта в литературния текст. Доклади от годишна конференция на Факултет „Славянски филологии“*, СУ „Св. Климент Охридски“, 2013, 541 – 547.
- Унбегаун 1995:** Унбегаун, Б. *Почеци књижевног језика код Срба* [Превео Михаило Поповић]. Београд – Нови Сад: Вукова задужбина: Орфелин – Матица српска, 1995.
- Филкова 2002:** Филкова, П. Паисиевата „История“ в контекста на езиковата ситуација през XVIII в. // *Научни трудове*, Том 40, кн. 1 – *Филология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2002, 21 – 28.
- Цанев 1989:** Цанев, Д. *Българската историческа книжнина през Възраждането. XVIII – първата половина на XIX в.* София: Наука и изкуство, 1989.